

Vlasta Rišner

NEKE JEZIČNE OSOBITOSTI DVAJU "SLAVONSKIH" MOLITVENIKA IZ 19. STOLJEĆA

U članku se opisuje odnos nekih jezičnih sastavnica četiriju molitvenika na različite načine vezanih uz Požegu – uz Slavoniju. Ispituje se utjecaj jezika Kanižličevih molitvenika *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci* (1760.) i *Bogolyubnost molitvena* (III. izd., 1813.) na jezik dvaju molitvenika, prvoga s početka 19. stoljeća (Antun Nagy, *Molitvena knjiga Klyucs raja nebeskoga nazvana*, 1813.) i drugoga iz druge polovice istoga stoljeća (Vinko Basile, *Važni uzroci*, 1864.). Temeljem opisa navezaka, zanaglasnice *ju*, glagolske rekcije, prijedložnih padežnih izraza i frazema, pokazuje se Nagyevo nasljedovanje Kanižličeva jezičnoga obrasca, dok je Basileova prerada uz stariji, Kanižličev, molitvenik vezana sadržajno. Jezični se utjecaji mogu pronaći u glagolskoj rekciji i frazemima, dok se ostalim obilježjima – primjerice navescima i nesinkretiziranim padežnim oblicima, jezik Basileova molitvenika vezuje uz jezik pisaca zagrebačke filološke škole.

Predmetom je ovoga rada prikazati jezične osobitosti dvaju "slavonskih"¹ molitvenika iz devetnaestoga stoljeća, i to u suodnosu

¹ Pridjev je "slavonski" u različitim pisaca i jezikoslovaca imao različita značenja; Kanižličić ga objašnjava ovako: *Našca zemlya zovese Illiricska, Illirianska, nazvana takoyer Dalmaciom u štaro vrime od Rimlyanah, koji najprije pravu Dalmaciu, posli pako Hervatske, i Slovinske Darxave osvojevsci švu ovu zemlyu imenom Dalmacie nazvašce, premda Dalmacia biašce dio Illirianske zemlye. Zove se takoyer zemlya našca Slavonia, Slovina, i našc jezik Illiricski, Slovinski,*

s dvama Kanižličevim molitvenicima. Prije jezične raščlambe potrebno je ukazati:

1. – na vrijeme objelodanjivanja djela:

Druga se polovica osamnaestoga stoljeća, kao i devetnaesto stoljeće, smatra razdobljem standardnoga jezika. Devetnaesto se stoljeće dijeli u dva perioda, završetkom prvoga, a početkom drugoga drži se hrvatski narodni preporod.² Dva su molitvenika različito datirana; prvi, *Molitvena knjiga Klyucs raja nebeskoga nazvana*³, pripada prvoj polovici 19. stoljeća – tiskan je 1818. godine, a drugi je molitvenik, *Važni uzroci s kojih gospodina Isukrsta, spasitelja našega, nada sve ljubiti moramo*⁴, svjetlost dana ugledao u drugoj polovici 19. stoljeća, 1864. godine. Pedesetak godina vremenske "udaljenosti" ovih dviju knjiga uvjetovalo je i njihovu znatnu jezičnu različitost.

2. – na autorstvo djela:

Zanimljivo je da se ni u jednom od dvaju spomenutih molitvenika izrijeком ne kazuje ime autora, nego se ono doznaje posredno.

Slavonski... Navod se preuzima s IX. nepaginirane stranice *Pridgovora* molitveniku *PRIMOGUCHI / I SARDCE NADVLADAJUCHI / UZROCI / S-Kripo (tnimih Podpomochmah / Za Lyubiti Gospodina / ISUKARSTA / SPASITELYA / NASCEGA / Sa svim sardcem, sa svom duscom, i sa svom jako tju* Antuna Kanisliha objelodanjena u Zagrebu 1760. godine.

Tomo Maretić (1910.) u raspravi *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU 180, Zagreb, str. 146.-233., istim pridjevom označuje pripadnost određenom području, regiji, dijelu Hrvatske.

² Periodizacija se daje prema *Povijesnom pregledu hrvatskoga književnog jezika* Milana Moguša objelodanjenom u knjizi: Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić, I., Težak, S., 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, HAZU, Globus, Nakladni zavod, Zagreb.

³ [Nagy, Antun], 1818: *MOLITVENA KNYIGA / KLYUCS RAJA / NEBESKOGA / NAZVANA / U Kojjse mloge kripstne Molitve za Usluxenye bogolyubnih Kerstjanah nahode, i sada perviput na Svitlost dana po A. – N.*, Budim.

⁴ [Basile, Vinko], 1864: *VAŽNI / UZROCI / S KOJIH / GOSPODINA ISUKRSTA / SPASITELJA NAŠEGA / NADA SVE LJUBITI MORAMO, / I NJEKA SPASONOSNA / SREDSTVA / kojimi se ova ljubav probuditi može*, Požega.

Klyucs raja nebeskoga na naslovnici donosi inicijale A. N. koji označuju Antuna Nagya, rođenoga 1774., tri godine prije Kanižličeve smrti. Da je pisac toga molitvenika bio doista Nagy doznaje se iz literature; J. Kempf⁵ kazuje o njemu kao o odvjetniku, učitelju i "cenzoru" školskih i drugih knjiga, a u popisu njegovih djela navodi i *Klyucs raja nebeskoga*, s odgovarajućom godinom i mjestom izdanja. Da je bilo dvojbi oko autorstva toga molitvenika, potvrđuju riječi M. Pavića iz *Glasnika biskupija Bosanske i Srijemske*: "Što sam našao na jednom mjestu, da je Nagj izdao i molitvenik 'Ključ raja nebeskoga', to je pogriješka. On je doduše jedan molitvenik našampao ali ne svoj nego Bunjevca Antuna Knezovića "Put nebeski" (II. izd. 1818.)."⁶ Pavićevo mišljenje kao "glavno svjedočanstvo" preuzima i V. Dukat u jedinu tekstu u potpunosti posvećenu Nagyu⁷. Zapravo ni jedan od njih dvojice nije imao u rukama molitvenik o kojem se kazuje u ovom radu (stoga i ne govore o inicijalima A. N.), nego molitvenik koji doista jest drugo izdanje Knezovićeve molitvenika.

Drugi, kasniji molitvenik, *Važni uzroci*, o autoru kazuje još manje, tek da je to "jedan svećenik". Da je to bio isusovac Vinko Basile doznaje se tek u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća⁸.

3. - na mjesto; vezu sa Slavonijom, Požegom, Antunom Kanižličem:

Oba su molitvenika vezana uz Slavoniju, točnije Požegu, ali na različite načine. Pavić piše o Antunu Nagyu Požežaninu⁹, a i Kempf

⁵ Kempf, Julije, 1910: *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*, Štamparija "Hrvatske tiskare i knjižare", Požega, str. 606.

⁶ Pavić, Matija, 1889: *Književna slika Slavonije u prvoj poli 19. vieka*, Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, tečaj XVII, Tiskom Biskupijske tiskare, Djakovo, str. 229.

⁷ Dukat, Vladoje, 1916: *Dvije tri o životu i književnom radu Požežanina Antuna Nagya*, Rad JAZU 214, Zagreb, str. 113.-164.

⁸ O autorstvu se *Važnih uzroka* kazuje u: Lahner, Juraj, 1980: *Zamisao isusovca o. Vinka Basilea i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima*, Marulić, XIII, 1. i Korade, Mijo, 1982: *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811 – 1882)*, Vrela i prinosi, 13.

⁹ Pavić, M. (1889., 228.)

ga stavlja među "pisce i književnike Požežane"¹⁰, mada je velik dio života proživio u Budimu, gdje je tiskana i njegova *Molitvena knjiga*. Drugi je pak molitvenik, *Važni uzroci*, tiskan u Požegi, iako njegov autor ne samo da nije rođeni Požežanin, nego nije ni Hrvat – rođen je u Italiji, a kao misionar tridesetak je godina proživio u našim krajevima gdje je i naučio hrvatski jezik. Osim što je objelodanjen u Požegi, taj se molitvenik vezuje uz ime znamenitoga Požežanina Antuna Kanižlića. Na početku molitvenika, u posveti Jurju Hauliku, "svećenik" ističe da je to "preradjeno djelo" – riječ je o preradi *Primoguchih i sardce nadvladajuchih uzroka*, Kanižličeva molitvenika iz 1760. godine.

Jezičnom će raščlambom biti pokazano dvoje:

- odnos jezika dvaju Kanižličevih¹¹ i dvaju kasnijih molitvenika (Nagyeva i Basileova); nasljedovanja i otkloni
- znatne razlike između jezika molitvenika prve i druge polovice 19. stoljeća, čime se potvrđuje postavka o pripadnosti dvama različitim periodima standardnoga razdoblja. Jezik prve polovice 19. stoljeća fonološki, morfološki, sintaktički, leksički i frazeološki slijedi jezik 18. stoljeća (u ovom se radu obrascem toga jezika smatra jezik Kanižličevih molitvenika). Drugi se pak molitvenik, Basileova prerada iz 1864., jezično bitno razlikuje - pokazuje odlike jezika zagrebačke filološke škole.

Navedeno se potvrđuje usporedbom sljedećih morfoloških, sintaktičkih i frazeoloških sastavnica:

- navezaka
- zanaglasnice *ju*
- glagolske rekcije i prijedložnih padežnih izraza

¹⁰ Kempf, J., 1910. i: 1914., *Iz Požeške kotline. Zemljopisne i povjesne crtice za mladež*, Tisak Lav. Kleina nasljednici, Požega, str. 152.

¹¹ Osim *Primoguchih uzroka* pri uspoređivanju će biti navođen tekst još jednoga Kanižličevoga molitvenika, *Bogolyubnosti molitvene*, jer je Nagy izravno preuzimao dijelove toga molitvenika i navodio ih u svom *Klyucu raja*. *Bogolyubnost molitvena* doživjela je nekoliko izdanja, a prva se tri čuvaju i u Muzeju Slavonije u Osijeku. Ovdje se rabi treće izdanje tiskano u Budimu 1813., a budući da mu nedostaju početne stranice, naslov se preuzima iz prvoga izdanja: *BOGOLYUBNOST /MOLITVENA, / NA POSCTENYE / PRISVETE TROICE / JEDINOGA BOGA, / BLAXENE DIVICE /MARIE, / I SVETIH* (Budim 1794.).

- frazema.

Prije nego li se usporede navesci opisivanih molitvenika, treba ukazati na dva obilježja slavonskoga slovopisa koja se pojavljuju u tekstu molitvenika. Na oba obilježja ukazuje još Tomo Matić priređujući *Pjesme A. Kanižlića, A. Ivanošića i M. P. Katančića*,¹² a kao odlike koje su od Slavonaca preuzeli ilirci ističu ih i suvremeni jezikoslovci¹³. Prva je takva slavonska grafijska osobitost pisanje slova *h*, najčešće u genitivu množine, ali i u starim instrumentalima množine imenica muškoga i srednjega roda te u glagolima; u trećoj osobi jednine prezenta i drugoj i trećoj osobi jednine aorista. To se *h* s pravopisnim, a ne morfološkim značenjem, javlja u Kanižličevu tekstu, ali i u kasnijim molitvenicima; Nagyevu i Basileovu. To je obilježje koje ukazuje na vezu Slavonaca – pisaca 18. i prve polovice 19. stoljeća, s piscima i slovničarima koji su pisali jezikom zagrebačke filološke škole. U svim se molitvenicima osim Basileova nalazi i drugo slovopisno obilježje: pisanje popratnoga glasa uz slogotvorno *r*. U Slavonaca taj je glas, koji se nije izgovarao, bio *e*. Treba ipak pripomenuti da se Kanižličev tekst u tom razlikuje od Nagyeva: dok Nagy uvijek ima *er*, u Kanižličevim se molitvenicima ono pojavljuje češće, ali ne redovito. Uz "sjeverno" *er* u Kanižlića supostoji "južno" *ar* – dokazom je to Kanižličeva čitanja dubrovačkih pisaca i poznavanja "južnih" rječnika, Mikalje i Della Belle. Kanižlić svjesno stvara jezik kojemu je slavonski dijalekt temeljem za dogradnju, za dodavanje riječi sa štokavskoga juga, kao i iz čakavskoga i kajkavskoga područja. Uporaba dvaju različitih popratnih otvornika uz samoglasno *r* dokazom je Kanižličeve naddijalekatnosti¹⁴. Nagy primjerice Kanižličevo *svesardno* (*BM*, 5.) mijenja u *sveserdno* (*KR*, 198.), tako je sa svim riječima u kojima Kanižlić ima *a* uz samoglasno *r*, a Nagy ih preuzima.

Nakon slovopisnih, bit će opisane neke morfološke osobitosti slavonskih molitvenika, prije svega dativni i lokativni navesci

¹² Matić, Tomo, 1940: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, JAZU, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb.

¹³ Tafra, Branka, 1995: *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb. O tim se pitanjima raspravlja u dijelu *Jesu li ahavci izgovarali h?*, str. 109.-130.

¹⁴ Više o tom u: Vončina, Josip, 1975: *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU 368, Zagreb.

zamjeničko-pridjevne sklonidbe. Njihova usporedba pokazuje znatne razlike u tekstovima 18. i prve polovice 19. stoljeća, s jedne strane, i teksta iz druge polovice 19. stoljeća - Basileove prerade, s druge strane. U molitvenicima prve, starije skupine, redovit je navezak *u*, bez obzira je li riječ o dativu ili lokativu. Tako Nagy na samom početku *Klyucsa raja nebeskoga*, u *Istomacsenyu stvarih ossobitih za razumiti bołye kalendar*, izravno preuzima od Kanižlića rečenicu s dativnim naveskom *u*: *U najblixju Nedilyu pervomu Dnevu Septembra...*, kao i onu s istim lokativnim naveskom: *U Misecu Sicsnyu i Studenomu...* I u jednoga i u drugoga pisca *u* stoji u svim dativnim i lokativnim oblicima pridjevno-zamjeničke sklonidbe, bez obzira koliko ih ima. Obojica pišu, primjerice: *...na ovomu i na drugomu Svitu...* (BM, 4; KR, 197.) Nagy rabi navezak *u* jednako Kanižliću i u tekstu koji nije preuzeo od njega; u *Klyucsu raja nebeskoga* čitamo: *Podlaxem moj Razum ovomu privisokomu Otajstvu...* Tu pravilnost u Nagyevu molitveniku narušava *Kazilo* na kraju knjige, gdje je u nazivima molitava izostavljen dativni navezak. Čitamo: *Molitva Svetom Kuzmi i Damjanu*, *Molitva Svetom Roku*, *Molitva Svetom Linarti*. U samom tekstu, unutar molitvenika, stoji drukčije: na mjestu dativnih besprijedložnih ustrojstava nalaze se prijedložni genitivni izrazi - *Molitva od Svetoga Kozme*, i *Damjana te Molitva od S. Roka*, što je jednako Kanižličevim naslovima tih molitava. Osim tih dviju vrsta naslovljavanja, u *Kazilu* obaju pisaca nalazi se i treći: dativni izraz s prijedlogom *k*, u Kanižličevu završnom popisu zabilježen samo jednom, u Nagyevu četiri puta. Iz toga se može zaključiti da je u prvom dijelu standardnoga razdoblja navezak *u* bio dativnom i lokativnom normom, što potvrđuju i primjeri iz Relkovićeve gramatike¹⁵, u kojoj se i uz dativ i uz (današnji) lokativ¹⁶ navode primjeri s naveskom *u*. Ipak, Relković nije toliko dosljedan u njihovu beziznimnu nizanju kao Kanižlić i Nagy – na početku njegove gramatike nalazi se *Pridgovor Dobrovoljnom Slavonskom Shtiocu*.

¹⁵ Relkovich, Mathia Antonium, 1767: *Nova slavonska i nimacska grammatika*, Zagreb.

¹⁶ Pišući o prijedlozima (*priđstavcima*), Relković u svojoj gramatici među dativne prijedloge svrstava *prama*, *protiva*, *na*, *po*, *pri*, *o*, *k'*, *mediu* – među njegovim padežima nema lokativa pa dativnima smatra i lokativne prijedloge (uz jedan instrumentalni, *mediu /nama/*).

Molitvenik iz druge polovice 19. stoljeća navescima ne slijedi svoj predložak – Kanižličeve stoljeće starije *Uzroke*. Basile pokazuje nasljedovanje obrasca zabilježenoga u Babukićevoj slovnici¹⁷, a potvrđenoga u najznačajnijega slovničara zagrebačke filološke škole – Vebera¹⁸. U Basileovim *Važnim uzrocima* u većini je slučajeva dativni navezak *u*, a lokativ je bez naveska, u čemu se jezik toga molitvenika podudara s jezikom zagrebačke filološke škole. Molitvenik iz 1864. godine pokazuje još neka morfološka obilježja zabilježena u istih slovničara: protetske oblike *jih* i *jim* za genitiv/akuzativ i dativ množine osobnih zamjenica *oni, one, ona*¹⁹. Oba spomenuta slovničara u zamjениčkoj sklonidbi ove oblike stavljaju kao jednu od mogućnosti, a Basile najčešće odabire upravo njih.

Osobitošću je toga, najnovijega od opisujućih molitvenika, i redovita uporaba zanaglasnice *ju*. Dok se kod Babukića ostavlja mogućnost izbora, Veberov je propis jasan: "Njeki pisci upotrebljavaju kod ženskoga spola genitiv singulara mjesto akuzativa singulara: *poznajem je mjesto ju...*"²⁰ I Nagyev tekst svjedoči o uporabi toga oblika zanaglasnice²¹, te se u njegovu molitveniku može pročitati: *...dacsu nastojati, da ne samo ovu plemenitu Priliku tvoju 's Grisima nepogerdim; nego daju i nakittim s' Kripostima...* (KR, 5.). Treba također pripomenuti da se nenaglašeni oblici akuzativa osobne zamjenice *ona*, ali i drugi nenaglašeni zamjениčki oblici, vrlo slabo upotrebljavaju u tri starija molitvenika²². Primjeri pokazuju

¹⁷ Babukić, Vekoslav, 1836: *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga*, Danica ilirska br. 10, 11, 12, 13, 14, 15, Zagreb 1836. Pretisak u knj. *Polemike u hrvatskoj književnosti, Pet slova rogatih*, Kolo I., Knjiga I., Mladost, Zagreb 1982.

¹⁸ Veber, Adolfo, 1876: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb.

¹⁹ Iste zamjениčke oblike nalazimo u *Požeškom đaku*, djelu još jednoga Požežanina, Miroslava Kraljevića: Kraljević, Miroslav, 1863: *Požeški djak, ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik. Prvi naški izvorni roman.*, dio 1. i dio 2., Tisak i naklada Miroslava Kraljevića, Požega. Pretisak: Gradska knjižnica i čitaonica Požega, 1994.

²⁰ Veber, Adolfo (1876., 41.)

²¹ I Maretić opisujući jezik slavonskih pisaca kaže: "Vrlo je rijedak oblik *je* za akuz. sing. ž. r." (1910., 174.)

²² O tom u istoj Maretićevoj raspravi: "Osobina je slav. pisaca, da rado upotrebljavaju pune zamjениčke oblike ondje, gdje smisao traži enklitičke." (1910., 175.)

uporabu naglašanih zamjeničkih oblika i tamo gdje suvremena norma zahtijeva nenaglašene; Nagy piše: *...negosi millostiv bio na Dervetu Krixa, kadasi za Grishnike, za Nepriatalye tvoje Otca nebeskoga molio: Otcse! oprosti nyim.* (KR, 60.) Čak i kada se osobne zamjenice ponavljaju, ističu se uporabom naglašanih oblika, bez obzira je li riječ o akuzativu zamjenice *ti* ili *on, ona, ono*. Nagyev molitvenik (kao i Kanižličevići) pokazuje da je uporaba naglašanih oblika – isticanje zamjenica – bila dijelom norme: *...tebe lyubim u napridak onom Lyubavju, kojom tebe lyubi Majka tvoja.* (KR, 68.) U Nagyevu su tekstu umjesto nenaglašanih oblika prezenta glagola *htjeti*, koji su prema suvremenoj normi dijelom futura I., također naglašeni oblici, što se razlikuje ne samo od suvremene, nego i od norme u Kanižličevićim tekstovima. Nagy se na početku svoga molitvenika obraća *bogolyubnomu shtiocsu* sljedećim riječima: *Evoti novo – sloxenu molitvenu Knyixicu u Ruke pridajem, u kojoj hocsesh najti razlicsita svakoj Dobi Bogolyubstva...* (KR, III.) U nastavku kaže: *...tako moresh siguran biti, da svemoguchemu Gospodinu Bogu tvoji Uzdassi i Molitve hocseju²³ povolyne, priatne i uslishene biti; jerbo isti Spassitely (...) veli: ako shto uzprositate od Otca u ime moje hoche vami dati...* (KR, IV.) Takav se futur, s naglašenim prezentom glagola *htjeti*, ne nalazi u Kanižličevićima, koji futur I. tvori tako da najprije stavlja infinitiv pa onda nenaglašeni prezent glagola *htjeti*. Stoga se primjeri s naglašenim prezentom glagola *biti*, na mjestu kojega suvremena, ali i Kanižličevićeva norma, propisuje nenaglašeni, mogu smatrati obilježjem Nagyeva molitvenika. Jezik ostalih molitvenika iz toga vremena tek treba proučiti i usporediti s navedenim.

Sljedeće je nepodudaranje suvremene norme s normom koja se iščitava iz molitvenika u glagolskoj rekciji. Treba odmah pripomenuti da se u tom najnoviji molitvenik, onaj iz druge polovice 19. stoljeća, češće vezuje uz tekstove ranijega razdoblja – 18. stoljeća, nego li uz suvremene, što je povezano i s prirodom, konzervativnom, samoga molitvenog – crkvenoga teksta. Zajedničko je svim ovdje spomenutim molitvenicima da glagol *mrziti* ima prijedložnu rekciju umjesto besprijedložne, kakva je u suvremenom

²³ Takav oblik trećega lica prezenta bilježe u svojim slovnica i Babukić i Veber, što znači da se nije smatrao odstupanjem od norme.

jeziku. Tako se u Kanižličevim, ali i u Nagyevu i Basileovu molitveniku, nalazi *marziti / merziti /merziti / mrziti na grih / Grih /grieh, na vas...* Ovu je, prijedložnu rekciju, glagola *mrziti* Kanižlič mogao pronaći i u "sjevernim" i u "južnim" rječnicima, nalazi se u Mikalje²⁴ i Della Belle²⁵ kao i u Belostenca²⁶. Opisujući Kanižličev jezik ukazuje na nju i Vončina²⁷. U većini se primjera iz druge polovine 19. stoljeća također zadržala prijedložna rekcija ovoga glagola, ali ima izuzetaka:

Kanižlič: ...*udillimi millo* /t: da ono u napridak lyubim, na /cto do /
ad izopacsena moja narav marza /ce ... (PU, 146.)

Basile: ...*udieli mi milost, da ono u napredak ljubim, što je dosad*
izopačena narav moja mrzila... (VU, 123.)

Zajedničkim je obilježjem molitvenika iz 18. i 19. stoljeća uporaba genitivnoga oblika *šta* umjesto *čega* u prijedložnim izrazima. Da to nije bilo odstupanjem od norme nego normom, potvrđuje se u Maretića i Vebera. U 18. stoljeću genitiv *šta* bio je najčešće upotrebljavan (uobičajen, pa stoga i sukladan onodobnoj normi²⁸), dok se u 19. stoljeću smatra jednim od pravilnih oblika; Veber, dajući u *Slovnici* sklonidbu "upitnoga zaimena" što, među genitivne oblike stavlja *česa* i *čega*, ali dodaje: "U pjesmah ima *što?* u genitivu i *šta?* n. p. *Oda š t a se potrese vedro nebo i zemlja?* Mjesto *što* čuje se i *šta?*"²⁹ Prijedlog se *od* povezuje sa *šta* u molitvenicima iz obaju

²⁴ Mikalja, Jakov, 1649: *Blago jezika slovinskoga – Thesaurus linguae illyricae*, Loreto – Ancona.

²⁵ Della Bella, Ardelio, 1728: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija.

²⁶ Bellosztenecz, Joannis, 1740: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium i Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb. (pretisak: Belostenec, Ivan, 1. knjiga – 1972., 2. knjiga – 1973., Liber – Mladost, Zagreb).

²⁷ Vončina, Josip, (1975., 150.)

²⁸ *Oda šta* bilježi Maretić u *Jeziku slavonskijeh pisaca* (1910., 149.), a izrijekom o takvom genitivu kazuje: "U gen. nikad se ne nalazi oblik *česa*, a rijedak je i oblik *čega* (...), *šta* umjesto *čega* nalazi se i iza prijedloga, na pr. od(a) *šta*. (177.) Sve je to u Maretića potkrijepljeno primjerima.

²⁹ Veber, A. (1876., 45.)

stoljeća; takve se sveze pojavljuju i u Kanižličevu³⁰ i u Basileovu tekstu:

Kanižlič: *O ludo ſti! o nesvi ſti! kakva ſi ſtvar? oda ctalisi, od puttili, illi od kamena csovicsje ſardce? (PU, 12.)*

Basile: *Oj ludosti! oj nesviesti! što si, kakva li si stvar? oda šta, od puti, il od kamena si čovječje srce? (VU, 10.)*

Neka od takvih Kanižličevih prijedložnih ustrojstava Basile mijenja u besprijedložna upotrebljavajući pri tom dijelni (partitivni) genitiv, čest u jeziku pisaca zagrebačke filološke škole:

Kanižlič: *Sctonam pak viſcje manyka, i od cta imamo vechju potribu, nego od lyubavi Boxje? (PU, 156.)*

Basile: *Što nam pako više manjka, i česa nam više treba, nego ljubavi prama Bogu? (VU, 131.)*

Uz dijelni, *Važni uzroci* nerijetko imaju i slavenski genitiv: *...volja bo se na ono, čega razum nepoznaje ganiti nemože...* (VU, 139.-140.)³¹

Drugi pak primjeri pokazuju suprotno; Kanižličevi besprijedložni izrazi, s rekcijom drukčijom od suvremene, u Basilea postaju prijedložni izrazi sukladni suvremenoj normi. Kanižličev je akuzativni izraz *ovo razmi ſclyajuch* (PU, 126.) u preradi zamijenjen lokativnim *ob ovom razmiſljajuć* (VU, 126.), a uporabu akuzativa i lokativa, koji su za Kanižlića sinkretizirani³², Basile često "razrješuje" kako i suvremena norma. Uporabu je prijedloga *u* i *na*, najčešću akuzativno – lokativnu pogrješku, Kanižlič, kako kazuje

³⁰ Kanižlič je prijedložni izraz *od niscta*, u kojem se prijedlog *od* slaže s akuzativom zamjenice, mogao pronaći u Mikaljinu rječniku (1649., 360.).

³¹ Usporedni Kanižličev tekst nema slavenskoga genitiva: *... daſe volya na ono, ſcto razum nepoznaje, ganuti nemoxe* (PU, 166.).

³² Vončina (1975., 150.) ukazuje na Kanižličev sinkretizam akuzativa i lokativa, nalazeći njegov izvor u "djelima iz južne Hrvatske" jer je "Della Bella dobro razlikovao A i L s prij. u".

Vončina, uzimao prema "sjevernim" rječnicima³³ te se stoga u njegovom molitveniku može pročitati: ...*promini /cese zrakke karvave na svitle...* (PU, 144.), dok Basile piše: *krvavi traci promieniše se u svjetle...* (VU, 121.) Brojni su primjeri različite uporabe prijedloga *u* i *na* u pisaca tih dvaju molitvenika, ali se pokazuje i da se uz isti prijedlog imenica u dvojice pisaca stavlja u različite padeže – opet je riječ o akuzativu i lokativu. Kanižlić ima: *Alli po mojoj pameti, nebia /ce od potrebe u ove ne /richnike proklet /tvom udarati; buduchi oni /ami /ebi, ovu o /udu odabrali, i o vratu obi /ili...* (PU, 151.), a Basile: *Nu po mom mnenju, na ove nesretnike nije trebalo prokletstvom udarati, buduć su si sami ovu osudu odabrali i o vrat objesili...* (VU, 127.)

Na kraju će biti upozoreno na neke od temeljnih frazeoloških razlika: u vremenski najmlađem molitveniku – Basileovoj preradi – izostavljaju se riječi i skupine riječi, najčešće obavijesno zališni frazemi. Kanižlić često piše Isukarsta *iz /ardca lyubiti*, a čovjek u njegovu molitveniku plače pred Bogom *u /ardcu*. Te frazeme prerađivač manje rabi, uglavnom ih izostavlja, a pri tom ne gubi ništa od obavijesti.

Sljedeću skupinu frazeologizama koji se u Kanižlića pojavljuju redovito, a u preradi se češće zamjenjuju, čine prijedložni izrazi s imenicama širokoga i uopćenoga značenja. Zbog širine, a time i ispražnjenosti značenja, uz imenicu je obvezna riječ u ulozu atributa koja nosi glavninu obavijesti. U tekstu iz 19. stoljeća ti se prijedložni izrazi zamjenjuju na različite načine, a ovdje će biti opisani najčešći:
- zamjena prijedložnih izraza jednom riječju – prilogom:

po i /ti (takav) nac /in - tako
po niedan nac /in - nikako
na ovu jedinu /varhu - jedino
s- drage volye - dragovoljno
iz ovih razlogah - odovud

³³ *U* i *na* daju se u istoj bilješci u Belostenčevu (*In ... V, vu, na...*) i Jambrešićevu rječniku (*In... Vu, Na, u...*), Jambrešić, Andrija, 1742: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb. Pretisak: Sušnik, Franjo – Jambrešić, Andrija, 1992: *Lexicon Latinum*, Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta, Zagreb.

zamjena prijedložnih izraza s imenicom široka značenja drugim prijedložnim ili besprijedložnim izrazima u kojima se zadržava semantički obvezan atribut:

u drugo doba – drugi put
po ta (more biti) nac /in – tim načinom
po nikki nacsin – njekim načinom

- zamjena prijedložnih izraza bez imenica ispražnjena značenja, što znači i bez semantički obveznih atributa, drugim prijedložnim ili besprijedložnim izrazima: najčešća je zamjena Kanižličevih genitivnih i lokativnih izraza koji su u tekstu iz 18. stoljeća mnogo brojniji nego u tekstu iz druge polovice 19. stoljeća. Kanižličevi se genitivni izrazi u Basileovoj preradi vrlo često zamjenjuju instrumentalnim prijedložnim izrazima (pr.: ... *dogagyaj od S. Otca Franceska*, PU, 143. – ...*slučaj sa sv otcem Franjom Serafinskim*, VU, 118.), a ako je u Kanižličevu izrazu prijedlog *od*, noviji tekst ostavlja genitivno ustrojstvo, ali ga mijenja u besprijedložno, što je sukladno suvremenoj normi, npr.: *svitlo /tju od slave pro /vitlyeni*, PU, 2. – *svjetlošču nebeske slave razsvietljeni*, VU, 1.

Lokativni prijedložni izrazi u preradi vrlo često bivaju zamijenjeni instrumentalnim besprijedložnim: *po (/vojoj) millo /ti – (svojom) milošću, po nikakvom razlogu – nikakvimi razlozi...*

Poseban opis zahtijeva i odnos brojnih drugih frazeologiziranih prijedložnih padežnih izraza, primjerice onih kojima se iskazuje vrijeme.

Ciljem je ovoga rada bilo tek ukazati na pitanja vezana uz frazeologizirane prijedložne izraze u dvama slavonskim molitvenicima, a temeljem proučenih jezičnih obilježja četiriju slavonskih molitvenika zaključiti se može da je utjecaj Požežanina Antuna Kanižlića na pisce molitvenika u Slavoniji bio neprijeporan – Antun Nagy jezično i sadržajno izravno nasljeđuje dijelove *Bogolyubnosti molitvene*, dok Vinko Basile Kanižlića slijedi sadržajno. Da je Nagyev jezik ovdje opisanoga molitvenika pod Kanižličevim utjecajem i u onim dijelovima koji se ne preuzimaju izravno, vidljivo je iz usporedbe jezika *Klyucsa raja* s jezikom

drugih Nagyevih djela, primjerice ranijega teksta o Napoleonu - prijevoda s njemačkoga iz 1810. godine. U tom je tekstu jezik mješavina štokavske ikavštine i kajkavskoga. U daljim se pak djelima razvidno uočava da Nagy razlikuje dva jezika: "horvatski" - kajkavski i "slavonski" - štokavski. U kasnijem razdoblju svoga djelovanja više ne piše mješavinom tih dvaju jezika, nego usporedno piše dva sadržajno jednaka, a jezično različita molitvenika - 1818. godine Nagy smatra da se kajkavski i štokavski (ikavski) imaju usporedno razvijati kao dva ravnopravna jezika. Pri tom se, ne zaboravimo, štokavski naslanja na vrlo razvijen jezični sustav Antuna Kanižlića.

O Kanižličevu se utjecaju na Basileov jezik također može govoriti - prerađivač slijedi neke starije, Kanižličeve glagolske rekcije, a mogu se pronaći i tragovi njegovih frazema i ustrojstava (npr. za + infinitiv). Da je riječ o devetnaestom stoljeću, i to o njegovoj drugoj polovici, svjedoče navesci, nesinkretizirani nastavci za dativ, lokativ i instrumental množine te zanaglasnica *ju* - obilježja zagrebačke filološke škole u jeziku Basileova molitvenika.

IZVORI:

1. Belloszteneč, Joannis, 1740: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium i Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb. (pretisak: Belostenec, Ivan, 1. knjiga - 1972, 2. knjiga - 1973., Liber - Mladost, Zagreb).
2. Della Bella, Ardelio, 1728: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija.
3. Jambrešić, Andrija, 1742: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb. Pretisak: Sušnik, Franjo - Jambrešić, Andrija, 1992: *Lexicon Latinum*, Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta, Zagreb.
4. Kanislich, Antun, 1813: *Bogolyubnost molitvena*, Budim.
5. Kanislich, Antun, 1760: *PRIMO GUCHI / I SARDCE NADVLADAJUCHI / UZROCI / S-Kripo / Inimih Podpomochmah / Za Lyubiti Go / Spodina / ISUKARSTA / SPASITELYA / NASCEGA / Sa / vim / sardcem, / a / svom du / scom, i sa / svom jako / tju Antuna Kanislicha* objelodanjena u Zagrebu 1760. godine.
6. Kraljević, Miroslav, 1863: *Požezki djak, ili Ljubimo mi lu svoju narodnost i grlimo, sladki svoj narodni jezik. Prvi naški izvorni roman.*, dio 1. i dio 2., Tisak i naklada Miroslava Kraljevića, Požega. Pretisak: Gradska knjižnica i čitaonica Požega, 1994.

7. Mikalja, Jakov, 1649: *Blago jezika slovinskoga – Thesaurus linguae illyricae*, Loreto – Ancona.
8. [Nagy, Antun], 1818: *MOLITVENA KNYIGA / KLYUCS RAJA / NEBESKOGA / NAZVANA / U Kojojse mloge kriptostne Molitve za Usluxenye bogolyubnih Kerstjanah nahode, i sada perviput na Svitlost dana po A. – N.*, Budim.
9. [Basile, Vinko], 1864: *VAŽNI / UZROCI / S KOJIH / GOSPODINA ISUKRSTA / SPASITELJA NAŠEGA / NADA SVE LJUBITI MORAMO, / I NJEKA SPASONOSNA / SREDSTVA / kojimi se ova ljubav probuditi može.* Požega.

POPIS KRATICA IZVORA:

BM – *Bogolyubnost molitvena* Antuna Kanižlića

KR – *Molitvena knjiga Klyucs raja nebeskoga nazvana* Antuna Nagya

PU – *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci* Antuna Kanižlića

VU – *Važni uzroci* Vinka Basilea

LITERATURA:

1. Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić, I., Težak, S., 1991: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, HAZU, Globus, Nakladni zavod, Zagreb.
2. Babukić, Vekoslav, 1836: *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga*, Danica ilirska br. 10, 11, 12, 13, 14, 15, Zagreb 1836. Pretisak u knj. Polemike u hrvatskoj književnosti, Pet slova rogatih, Kolo I., Knjiga I., Mladost, Zagreb 1982.
3. Dukat, Vladoje, 1916: *Dvije tri o životu i književnom radu Požežanina Antuna Nagya*, Rad JAZU 214, Zagreb.
4. Kempf, Julije, 1910: *Požega – zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*, Štamparija "Hrvatske tiskare i knjižare", Požega.
5. Kempf, Julije, 1914: *Iz Požeške kotline. Zemljopisne i povjesne crtice za mladež*, Tisak Lav. Kleina nasljednici, Požega.
6. Korade, Mijo, 1982: *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811 – 1882)*, Vrela i prinosi, 13.
7. Lahner, Juraj, 1980: *Zamisao isusovca o. Vinka Basilea i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima*, Marulić, XIII, 1.
8. Maretić, Tomo, 1910: *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU 180, Zagreb.
9. Matić, Tomo, 1940: *Pjesme Antuna Kanižlića, Antuna Ivanošića i Matije Petra Katančića*, JAZU, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb.

10. Pavić, Matija, 1889: *Književna slika Slavonije u prvoj polji 19. vieka*, Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, tečaj XVII, Tiskom Biskupijske tiskare, Djakovo.
11. Relkovich, Mathia Antonium, 1767: *Nova slavonska i nimacska grammatika*, Zagreb.
12. Tafra, Branka, 1995: *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.
13. Veber, Adolfo, 1876: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb.
14. Vončina, Josip, 1975: *Jezik Antuna Kanižlića*, Rad JAZU 368, Zagreb

SOME LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF TWO "SLAVONIAN" PRAYER BOOKS FROM THE 19TH CENTURY

The article describes the relation between some linguistic elements of four prayer books that are in various ways related to Požega and to Slavonia. The author examines the influence of the language of Kanižlić's prayer books *Primoguchi i sardce nadvladajuchi uzroci* (1760) and *Bogolyubnost molitvena* (3rd ed., 1813) on the language of two other prayer books – one from the beginning of the 19th century (Antun Nagy, *Molitvena knjiga Klyucs raja nebeskoga nazvana*, 1813) and the other from the second half of the same century (Vinko Basile, *Važni uzroci*, 1864). The description of optional endings, of the enclitic *ju*, of the government of verbs, of prepositional phrases and idioms is used to show that Nagy was influenced by Kanižlić's language pattern, while Basile's version is related to the older, Kanižlić's, prayer book through content. Linguistic influences can be found in the government of verbs and in idioms, while in other characteristics – for example in optional endings and in case forms that are not syncretized – the language of Basile's prayer book is related to the language of the authors belonging to Zagreb philological school.